

ABD-ÇİN REKABETİ

TİCARETTEN TEKNOLOJİYE KAYIYOR

PROF. DR. GÜVEN SAK
TEPAV Kurucu Direktörü

"Çinliler Geliyor" derken işte şimdi Çinliler hakikaten geldi. Çin, yirmi birinci yüzyılda bir sanayi ülkesine dönüştü. Hem üretim hem de inovasyon merkezi haline geldi. Çin, başkalarının tasarladığı gibi değil, kendi istediği biçimde küresel ekonominin parçası oldu. Amerikalıların Trump'ı seçerkenki korkuları gerçek oldu.

Şimdi inovasyon sürecini yeniden bir kapalı devre sisteme dönüştürme talebi, ABD'de güçlü bir biçimde ifade ediliyor. Yeniden DARPA destekli inovasyon atılımı. Bu kez korku, Çin'in yapay zeka (AI) devriminin öncülüğünü üstlenebilme olasılığı. AI tabanlı inovasyonların savunma sanayii sonuçları gündeme böyle geldi.

Yirminci yüzyılda atılan tohumlar, yirmi birinci yüzyılda filiz verdi

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde atılan adımlar dünyamızı kalıcı bir biçimde değiştirdi. Sanayi, daha önce dışa kapalı olan ülkelerde başlatılan dışa açılma ve reform süreçleriyle gelişmekte olan ülkelere yayıldı. Dünyanın üretim ve inovasyon merkezi Batı'dan Doğu'ya kaymaya başladı.

Yıllar itibariyle neler olduğu ortada. Çin'de dışa açılma ve reform süreci Aralık 1978'de başladı. Türkiye'de ise benzer bir dışa açılma reform süreci 1980'de, 24 Ocak kararları sonrasında başlatıldı.

Hindistan ise aynı süreci Temmuz 1991'de başlattı. 1980'li yıllarda başlayan küreselleşme süreci dalga dalga dünyamızı değiştirdi.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde küreselleşme sürecinin derinleşmesi için atılan adımlar, yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde pek çok gelişmekte olan ülkenin tarım ülkesinden sanayi ülkesine dönüşmesiyle sonuçlandı.

Küreselleşme sürecinin, ABD öncülüğünde gerçekleşen bu son aşaması aslında son derece başarılı oldu.

Öncelikle batıdaki üretim ve tüketim kalıpları tüm dünyaya yayıldı. Her yer birbirine benzedi. İyi ya da kötü değil, böyle oldu.

İkincisi, küreselleşme sürecinin bu büyük başarısı, iklim değişikliği gündemini getirdi. Dünyanın düzleşmesi ve herkesin batılı üretim ve tüketim kalıplarını benimsemesi, iklim değişikliği riskini yoğunlaştırdı. Herkes böyle yaşamaya başlamasaydı işler bu kadar hızlı kötüye gitmezdi. Yine, iyi ya da kötü değil, böyle.

Küreselleşme sürecinin bizim gibi ülkeleri dönüştürmedeki büyük başarısının üçüncü sonucu, Çin'in uyuşuk bir tarım ülkesinden bir sanayi devine dönüşmesi oldu. Çin, bu çerçevede, küreselleşme sürecinin başarılı sonuçlarından biri yalnızca. Doğrusu ben Türkiye ve Hindistan'ı da aynı dönemde listeye eklerim.

Artık bu durumu tespit ederek yirmi ikinci yüzyılda neredede olmak istediğimizi tartışmaya başlama zamanı.

Küreselleşmenin beklenmeyen sonucu

Ne var ki, dünyanın üretim kapasitesinin Batı dışına yayılması, bu dönüşümün öncüsü olan ülkelerde beklenen iyimserliği beraberinde getirmede. Doğrusu ya, ben eski merkezlerde bir başarı sevinci değil, derin bir hayal kırıklığı görüyorum. Bir tür "biz küreselleşmeden bunu beklemiyorduk" hayal kırıklığı.

ABD'de küreselleşme sürecine ilişkin duygu durumu, kitap başlıklarından da takip edilebilir.

2005 yılında New York Times gazetesi köşe yazarı Thomas Friedman'ın çok okunan kitabının başlığı "Dünya Düzdür: Yirmi Birinci Yüzyılın Kısa Tarihi" idi. Küreselleşme sürecinde dünyanın düzleşmesi, sanayinin ve batılı tüketim kalıpları ile yaşam biçiminin yayılmasının bir nevi kutlaması olarak kaleme alınmıştı.

Ancak 2025 yılına damgasını vuran Washington Post gazetesi yazarı David Lynch'in kitabının başlığı "Dünyanın En

Kötü Bahsi: Küreselleşme Kumarı Nasıl Yoldan Çıktı ve Nasıl Düzeltilebilir?" oldu.

2005'ten 2025'e bu değişimin sebebi, Çin'in bir sanayi ülkesine dönüşmesi ve her alanda ABD'ye rakip olmasıydı. Friedman'ın 2005 yılındaki kitabına hakim olan yüksek iyimserlikten 2025'te Lynch'in gündeme getirdiği derin kötümserliğe geçti ABD. İşte bu geçiş Trump iktidarını getirdi.

Böyle bakınca Trump iktidarını bir tür anomali ya da sıra dışı bir durum olarak nitelendirmemekte fayda var. Bu, küreselleşme sürecinin yarattığı rahatsızlığın siyasal alandaki dışavurumundan başka bir şey değil. Fabrikaların Batı'dan Doğu'ya doğru hareketiyle birlikte Pas Kuşağı'nda (Rust Belt) ortaya çıkan gerileme, eski üretim merkezlerini zamanla hayalet şehirlere dönüştürdü. Seçim sandığında Trump'ı iktidara taşıyan da kendisini bu dönüşümün gerisinde kalmış hisseden kesimlerin tepkisi oldu.

Trump'ı ortaya çıkaran ruh halini anlamak için rakamlara bakmakta fayda var. Zira, son yirmi yılda ABD ile Çin arasındaki ekonomik mesafe sanıldığından çok daha hızlı kapandı.

2005 yılında, Friedman'ın kitabı çıktığında ABD'nin milli geliri 13,04 trilyon ABD dolarıydı. Çin'in nominal milli geliri ise 2,32 trilyon ABD dolarıydı. Amerikan ekonomisi 2005 yılında nominal olarak bakıldığında Çin ekonomisinin 5,6 katı büyüklüğündeydi.

2025 yılında Lynch'in kitabı çıktığında ise Amerika'nın nominal milli geliri 30,5 trilyon ABD doları, Çin'in milli geliri ise 19,2 trilyon ABD dolarıydı. Yirmi yıl sonra artık Amerikan ekonomisi Çin ekonomisinin yalnızca 1,6 katı büyüklüğündeydi.

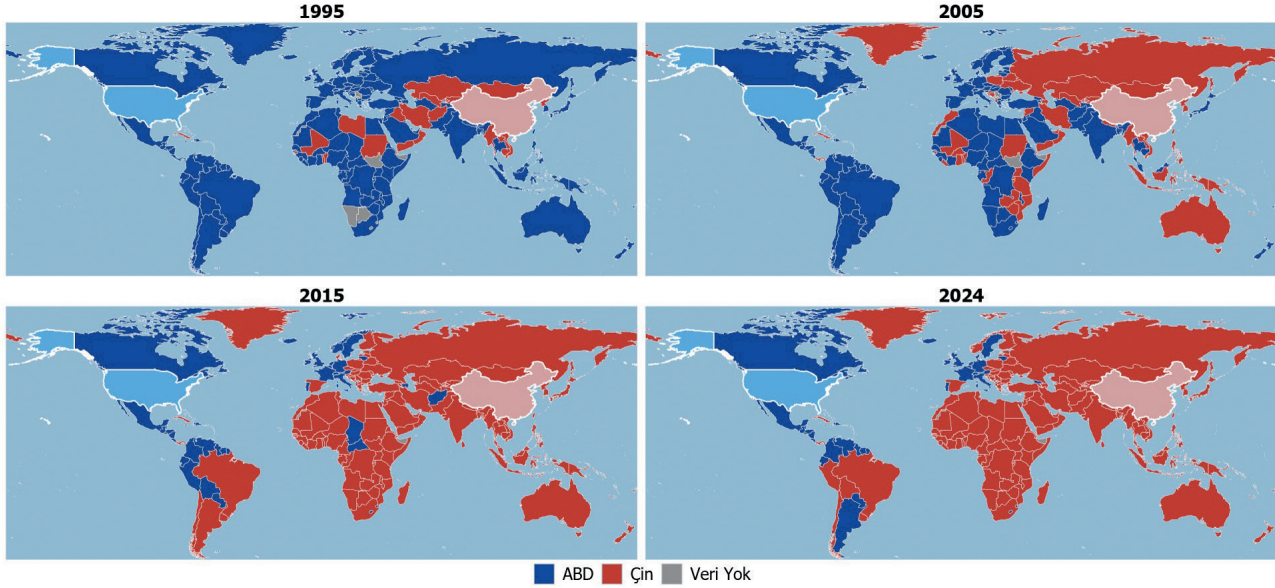
Bu yalnızca iki ekonomi arasındaki büyüklük farkının azalması anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda dünya ticaretinin ağırlık merkezinin de giderek Çin'e doğru kaydığını gösteriyordu.

Çin neredeyse her ülkenin bir numaralı ticaret ortağı oldu

Aşağıdaki dünya haritası ülkelerin dış ticaretlerinde birinci ortağının Çin mi yoksa ABD mi olduğunu gösteriyor. 1995 yılında küresel ticarete ülkelerin birinci ticaret ortağı esas olarak Amerika Birleşik Devletleri'ydi.

2024'e geldiğimizde Çin, neredeyse kürenin tamamındaki ülkelerin birinci ticaret ortağı haline geldi. Harita orada duruyor. Çin'in dünya ticaretindeki egemenliğini tartışmak artık mümkün değil. Amerika geride kaldı.

KÜRESEL TİCARETTE ÜLKELERİN EN BÜYÜK TİCARET ORTAĞI: ABD - ÇİN KARŞILAŞTIRMASI (1995 - 2024)

Kaynak: Harvard Growth Lab, Atlas of Economic Complexity, TEPAV hesaplamaları

Çin'in dünya ticaretindeki yükselişi ve yeni teknolojilerde elde ettiği başarılar, Washington'dan Çin'e karşı hangi tedbirlerin alınması gerektiğine ilişkin tartışmaları hızlandırdı.

Nisan 2025'te ABD Başkanı Trump'ın gündeme oturan "Kurtuluş Günü (Liberation Day)" açıklaması bu tartışmayı somut bir zemine taşıdı. Amerika, önce hem Çin hem de diğer ticaret ortaklarına yüksek gümrük tarifeleri açıkladı. Üzerinde fazla çalışılmadığı belli olan bu açıklamalar sonrasında diğer ülkelere yönelik tarifeler zamanla yumuşatılırken asıl hedefin Çin olduğu giderek daha net ortaya çıktı.

Trump, Türk firmalarının "iç pazarda sıkıştırsan dış pazara yönel" ezberini bozdu

Trump'ın Çin tarifeleri sonrasında ne oldu? Çin malları, ABD pazarı yerine diğer ülkelere yönelmeye başlayınca Türkiye'nin ihracat pazarlarında Çin rekabeti hissedilir biçimde arttı. Bunun sonucu olarak hem imalat sanayi ihracatımız hem de ithalatımız olumsuz etkilendi.

Türk firmalarının "iç pazarda sıkıştırsan dış pazara yönel" ezberi, Çin mallarının Amerikan piyasasına girmesini zorlaştıran Trump tarifeleri sonucu geleneksel pazarlarımızda artan Çin rekabeti ile bozuldu. Bu konuda Aşçı ve

Küpeli (2025) "Çin gölgesinde Türkiye'nin ihracat mücadelesi" için güzel bir çerçeve sunuyor doğrusu.

Trump tarifeleri nedeniyle geleneksel pazarlarımızda artan Çin rekabetini tespit edebilmek mümkün. Trump'ın tarife tartışmasını başlattığı 2025'ten beri ihracatımız miktar olarak geriliyor. Ne demek? İmalat sanayi ürünlerini pazara getiren fabrikalarımız miktar olarak artık daha az mal üretiyorlar demek. Daha az miktarda ihracat, daha az miktarda üretim, daha az istihdam, imalat sanayiinde daha fazla problem demek şirketlerimiz için. İç pazarda sıkışanın artık kolaylıkla dış pazara yönelebilmesi mümkün değil.

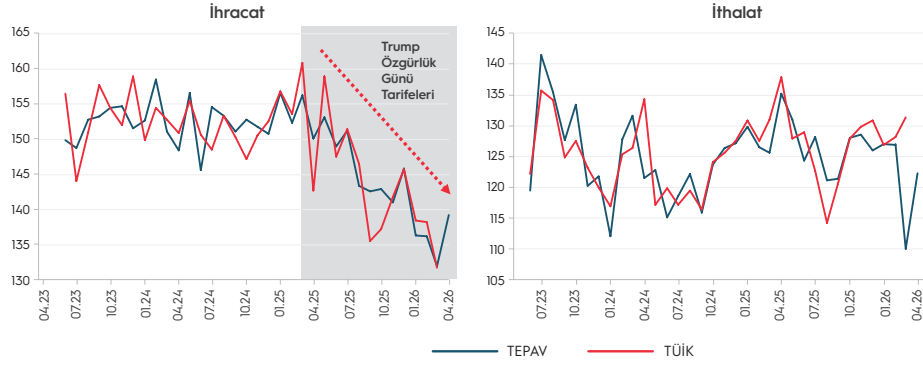
Ben şimdi ona Çin rekabeti diyorum ama rekabeti kızıştıran dengesizliğin kaynağı Trump.

Çin'de Çinlilerin istediği gibi küreselleşme oldu

Çin'in ihracat rakamlarında zaten değişen bir eğilim vardı; Trump tarifeleri bunu daha da görünür hale getirdi. Buna isterseniz Çin'in farklı bölgelere ihracatındaki değişimi gösteren grafikten de bakabilirsiniz. Ne oldu? ABD'ye olan ihracat 2022'den beri gerilerken diğer bölgelere, bu arada Türkiye ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya olan ihracat hızla arttı. Çin, Batı ülkelerine (AB, ABD, Japonya ve İngiltere) yaptığı ihracattaki kaybı diğer ülkelere yönelerek telafi etmeye başladı.

Ancak fiyat etkisi çıkartıldığında miktardaki gerileme açıkça gözüküyor...

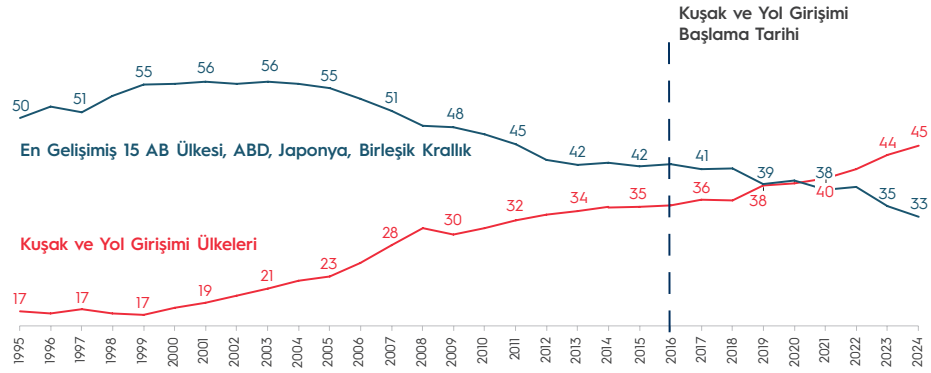
DIŞ TİCARET MİKTAR ENDEKSLERİ (MEVSİM VE TAKVİM ETKİSİNDEN ARINDIRILMIŞ) (*)

Kaynak: TÜİK, TEPAV hesaplamaları. (*)Miktar endeksleri 12 Haziran 2026'da açıklanacak olup mevcut verileri TEPAV tahminleridir.

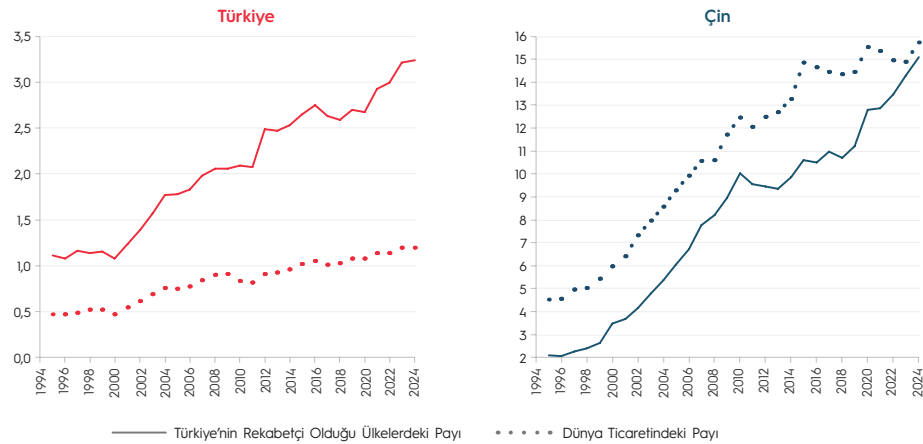
Çin, ticaret rotasını Kuşak ve Yol (BRI) ülkelerine kaydırması sayesinde bugün küresel belirsizliklere karşı daha dirençli...

ÇİN'İN TOPLAM İHRACATINDA BRI ÜLKELERİNİN VE GELİŞMİŞ EKONOMİLERİN PAYI (% , 1995-2024)

Kaynak: CEPII BACI, TEPAV hesaplamaları.

TÜRKİYE'NİN İHRACATINDAKİ EN ÖNEMLİ 20 PAZARDA (*) TÜRKİYE VE ÇİN'İN İHRACAT PAYI (% , 1995-2024)

Kaynak: BACI, TEPAV hesaplamaları. (*)Almanya, Azerbaycan, Belarus, Birleşik Arap Emirlikleri, Birleşik Krallık, Bulgaristan, Cezayir, Fas, Gürcistan, Irak, İran, İsrail, İspanya, İtalya, Libya, Romanya, Rusya, Suriye, Türkmenistan, Ukrayna.

Batı ülkelerinin Çin ihracatındaki payı yüzde 55'lerden yüzde 33'lere gerilerken Kuşak ve Yol ülkelerinin payı yüzde 15'lerden yüzde 45'e yükseldi. Çin'le ilgili pek de dostane olmayan tartışmalar, Çin'i tedbir almaya yöneltti. Bu tedbirlerin sonucunda Çin, ihracatının coğrafi yapısını değiştirmeyi başardı.

Artan Çin rekabetinin Türkiye açısından önemini de görmek mümkün. Türkiye için önemli olan ilk yirmi pazarda Çin'in payı, Çin'in dünya ticaretindeki payına paralel olarak süratle arttı. Hatta 2020'den sonra Çin'in dünya ticaretindeki payı yatay seyrederken Türkiye açısından önemli ilk yirmi pazardaki payı yüzde 10'dan yüzde 15'e yükseldi.

Bir bakıma Çin, bugün aldığı tedbirlerle yarının pazarlık pozisyonunu da hazırlıyordu. Ama ABD de boş durmayıp tartışmayı yeni bir aşamaya, teknolojik rekabete sıçrattı.

Yapay Zeka (AI) yarışı DARPA'yı yeniden göreve çağırıyor

Doğrusu ya, Palantir CEO'su Alexander C. Karp ve Nicholas Zamiska'nın 2025 yılında yayımlanan "Teknolojik Cumhuriyet: Katı Güç, Yumuşak İnanç ve Batının Geleceği" (The Technological Republic: Hard Power, Soft Belief and the Future of the West) manifestosunu, Çin rekabeti konusundaki tartışmayı yeni bir aşamaya taşıma girişimi olarak görüyorum. Karp ve Zamiska, yapay zeka yarışında geride kalmaması için ABD'nin yeniden DARPA tabanlı, kapalı devre bir inovasyon sistemine dönmelerini öneriyor.

Tüketici tabanlı açık inovasyon sisteminden DARPA tabanlı kapalı devre inovasyon sistemine geçiş ne anlama geliyor? Rakibin taklit yeteneğini bertaraf etmeyi; bakarak, takip ederek öğrenmesini zorlaştırmayı hedefliyor aslında. Ama bir taraftan da rakibin kapasitesini, yani Çin'i hafife alıyor gibi geliyor bana.

Teknolojik dönüşüm ve teknoloji rekabetinde bugüne nasıl geldik?

DARPA, 1958 yılında Amerikan Savunma Bakanlığı, Pentagon bünyesinde kuruldu. 1957'de Sovyetler Birliği ilk Sputnik uydusunu uzaya fırlattı. Bunun ardın-

dan 1958'de "Savunma İleri Araştırma Projeleri Ajansı" (Defense Advanced Research Projects Agency - DARPA) kuruldu.

DARPA'nın kendi araştırma laboratuvarları yoktu. Projeleri üniversiteler ve araştırma şirketleri eliyle yürütüyor, finansmanını sağlıyor ve sonuçları kendi bünyesinde topluyordu. Bugünkü internetin başlangıcı sayılan ARPANET de bu çerçevede ortaya çıktı. Teknolojik yenilik süreci büyük ölçüde Savunma Bakanlığı bütçesi tarafından finanse ediliyordu.

Ancak 1973 tarihli Mansfield Amendment ile DARPA'nın yalnızca askeri amaçlı projeleri destekleyebileceğine ilişkin bir kısıtlama getirildi. 1970'lerin kamu maliyesi krizleri ve üzerine gelen 1973 petrol krizi, DARPA'nın sivil teknolojik yenilenmedeki öncü rolünü ortadan kaldırdı.

İşte o tarihten sonra pek çok araştırmacı ve şirket, DARPA'dan kaynak bulamayınca tüketici odaklı dijital dönüşüm projelerine yönelmeye başladı. Teknolojik yenilikler DARPA'nın kontrolü dışına çıkıp küresel ekonomiye süratle yayıldı; daha görünür, daha erişilebilir ve daha kolay takip edilir hale geldi.

Şimdi yapay zeka odaklı teknolojik yenilenmeyi yeniden kapalı devre DARPA sistemine döndürmek dediğim süreç, aslında "teknolojik yeniliklerin küresel ekonomiye yayılmasını zorlaştıralım, teknolojiyi tek ülkede tutalım" demek. Çin-ABD rekabetinin geldiği yeni aşama bu. Nasıl ticaret rekabetinin sonuçları üçüncü ülkeleri etkiliyorsa, bu yaklaşım da benzer riskler taşıyor.

Başarılı olur mu? Sanmam.

Ama ne olur? Üçüncü ülkeler bu gidişle Çin'le daha fazla iş birliği imkanı arayabilir.

Hep aklımızda tutmamız gereken nokta sanırım şu: Herkes Çin'e karşı bir hazırlık içindeyken Çin'den bugüne kadar hiç "Şu ayağımızı çekiyor, bu elimizi tutuyor, yerim dar, benim dar" diye bir yakınma duymadık doğrusu.

Biz beceriksizliğe bahane üretmeyi, sürekli sızlanmayı, kendimize acımayı buraya gelince Orta Doğu'dan öğrendik sanırım.